A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.
SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XVI. KÖTET. — 9. SZÁM.

DUKA TIVADAR EMLÉKEZETE

STEIN AURÉL
KÜLSŐ TAGTÓL

(FÖLOLVASTA SZILY KÁLMÁN RENDES TAG 1913 OKTÓBER HÓ 27-ÉN)

Ára 60 fillér.

BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1913.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAIRÓL.

I. kötet.	I.	Korponay János l. t.-ról. *Kápolnai Pauer István* l. tagtól	— kor.	20 fill.
	II.	Suhayda János lev. tagról. Dr. *Konek Sándor* r. tagtól ...	— »	20 »
	III.	Morócz István lev. tagról. *Galgóczy Károly* lev. tagtól ...	— »	20 »
	IV.	Révész Imre l. tagról. *Ballagi Mór* r. tagtól	— »	40 »
	V.	Broca Pál külső tagról. *Lenhossék József* r. tagtól	— »	60 »
	VI.	Asbóth Lajos lev. tagról. *Kápolnai Pauer István* lev. tagtól	— »	20 »
	VII.	Ami Boué külső tagról. Dr. *Szabó József* r. tagtól	— »	20 »
	VIII.	Fabritius Károly lev. tagról. *Kozma Ferencz* lev. tagtól ...	— »	80 »
	IX.	Jerney János emlékezete. *Gyárfás István* lev. tagtól	— »	40 »
	X.	Mihályi Károly lev. tagról. *Domanovszky Endre* lev. tagtól	— »	20 »
II. kötet.	I.	Molnár Aladár levelező tagról. *Tanárky Gedeon* l. tagtól	— »	40 »
	II.	Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. *Galgóczy Károly* lev. tagtól	— »	20 »
	III.	Mailáth Gy. emlékezete. Gr. *Szécsen Antal* t. tagtól	— »	20 »
	IV.	Charles Róbert Darwin k. tagról. *Margó Tivadar* r. tagtól	— »	80 »
	V.	Wöhler Frigyes k. tagról. *Nendtvich Károly* l. tagtól	— »	20 »
	VI.	Érkövy Adolf l. tagról. *Galgóczy Károly* l. tagtól	— »	20 »
	VII.	Zsivora György l. tagról. *Tóth Lőrincz* rendes tagtól	— »	40 »
	VIII.	Fenzl Ede k. tagról. Dr. *Haynald Lajos* igazg. és t. tagtól	— »	60 »
	IX.	Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ról. *Than Károly* r. tagtól	— »	60 »
	X.	Mignet Ferencz k. tagról. *Trefort Ágoston* igazg. tagtól ...	— »	20 »
III. kötet.	I.	Tarczy Lajos rendes tagról. *Török József* r. tagtól	— »	20 »
	II	Thiers Lajos Adolf k. tagról. *Trefort Ágoston* t. tagtól	— »	20 »
	III.	Lönnrot I. k. tagról. *Hunfalvy Pál* r. tagtól	— »	40 »
	IV.	Baintner János l. tagról. *Apáthy István* r. tagtól	— »	20 »
	V.	Guizot Ferencz k. tagról. *Trefort Ágoston* t. tagtól	— »	20 »
	VI.	Horváth Cyrill tiszt. tagról. Dr. *Pauer Imre* r. tagtól ...	— »	20 »
	VII.	Davis József Bernát k. tagról. *Lenhossek József* rendes tagtól	— »	40 »
	VIII.	Vandrák A. lev. tagról. *Vécsey Tamás* lev. tagtól	— »	40 »
	IX.	Konek Sándor r. tagról. *Kautz Gyula* r. tagtól	— »	20 »
	X.	Kruesz Krizosztom t. tagról. *Hollósy Jusztinián* lev. tagtól	— »	40 »
IV. kötet.	I.	Zsoldos Ign. r. tagról. *Tóth Lőrincz* r. tagtól	— »	60 »
	II.	Benfey Tivadar k. tagról. *Budenz József* r. tagtól	— »	20 »
	III.	Frankenburg Adolf l. tagról. *Vadnai Károly* l. tagtól	— »	40 »
	IV.	Tárkányi Béla József t. tagról. *Szvorényi József* t. tagtól	— »	60 »
	V.	Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. *Mihalkovics Géza* r. tagtól	— »	20 »
	VI.	Pompéry János l. tagról. *Joannovics György* t. tagtól	— »	20 »
	VII.	Gyárfás István l. tagról. *Szilágyi Sándor* r. tagtól	— »	20 »
	VIII.	Kovács Pál lev. tagról. *Vadnai Károly* r. tagtól	— »	20 »
	IX.	Ladányi Gedeon l. tagról. *Szabó Károly* r. tagtól	— »	20 »
	X.	Korizmics László t. tagról. *Galgóczy Károly* lev. tagtól ...	— »	20 »
V. kötet.	I.	Fábián Gábor rendes tagról. *Zichy Antal* t. tagtól	— »	20 »
	II.	Tanárky Gedeon lev. tagról. *Tóth Lőrincz* r. tagtól	— »	80 »
	III.	Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. *Galgóczy Károly* lev. tagtól	— »	20 »
	IV.	Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ról. *Goldziher Ign.* l. tagtól	— »	60 »
	V.	Hornyik János lev. tagról. *Szilágyi Sándor* r. tagtól	— »	40 »
	VI.	Reichard Henrik Vilmos k. tagról. *Kanitz Ágost* lev. tagtól	— »	40 »
	VII.	Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. *Haynald Lajos* t. tagtól	— »	40 »
	VIII.	Greguss Ágost rendes tagról. *Bánóczi József* l. tagtól	— »	40 »
	IX.	Grote Artur külső tagról. Dr. *Duka Tivadar* l. tagtól	— »	20 »
	X.	Rózsay József t. tagról. Dr. *Batizfalvy Sámuel* l. tagtól ...	— »	40 »
VI. kötet.	I.	Petzval Ottó r. tagról. *Kondor Gusztáv* l. tagtól	— »	20 »
	II.	Ökröss Bálint lev. tagról. *Tóth Lőrincz* r. tagtól	— »	40 »
	III.	Hunfalvy János r. tagról. *Keleti Károly* r. tagtól	— »	60 »
	IV.	Tóth Ágoston lev. tagról. *Hollán Ernő* t. tagtól	— »	40 »
	V.	Oppolzer Tivadar külső tagról. *Konkoly Miklós* tiszt. tagtól	— »	30 »
	VI.	Paúr Iván lev. tagról. *Hampel József* l. tagtól	— »	50 »

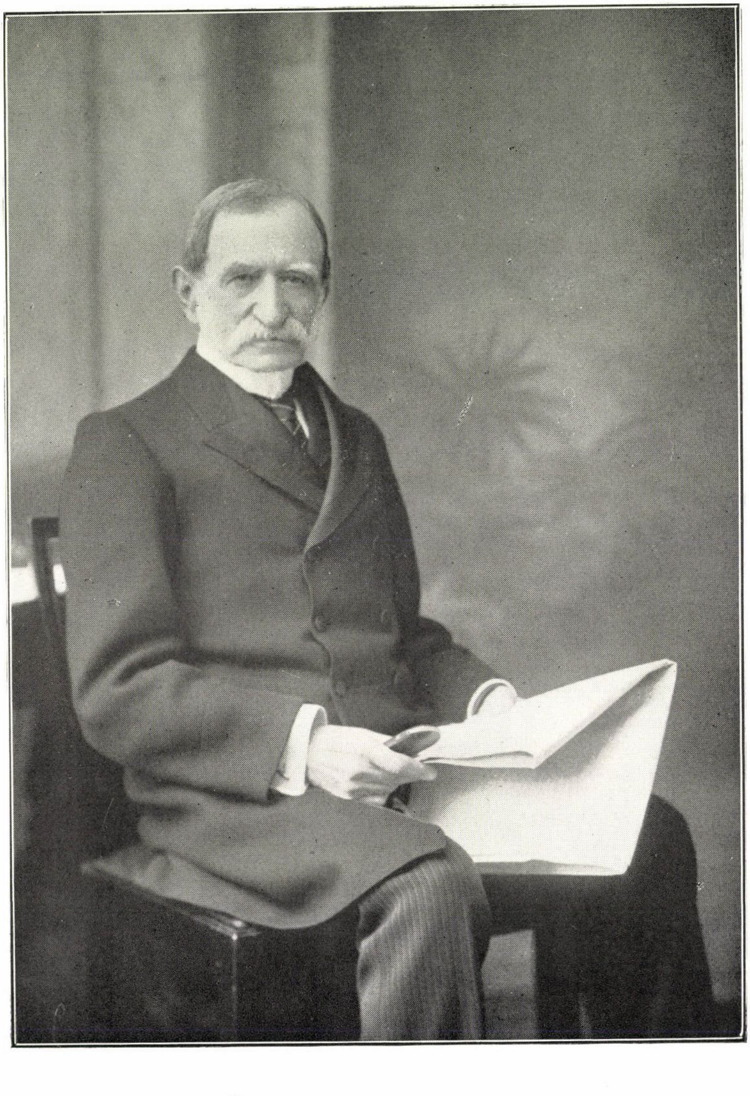

DUKA TIVADAR EMLÉKEZETE

STEIN AURÉL k. tagtól.

(Fölolvasta *Szily Kálmán* r. t. 1913 október hó 27.-én.)

1910 végén tisztelt meg a Magyar Tudományos Akadémia III. osztálya megbízásával, hogy emlékbeszédet mondjak elhunyt tiszteleti tagja, dr. Duka Tivadar felett.

Ha eleinte ingadoztam, elvállaljam-e a kitüntetést, ezt nem azért tettem, mert a felszólítás más osztály részéről ért, mint a melybe magam tartozom. Közös kapcsolat egyesíti egymással a történelmi és a természeti tudományokat s az utóbbi évek munkássága a kutatásoknak legalább egy olyan ágába vont bele — a földrajzba —, a mely a III. osztálynak érdeklődési körébe tartozik. Az a körülmény sem indokolta volna ingadozásomat, hogy az Akadémiának csupán kültagja vagyok, mert hiszen akármi néven nevezzük is tagságomat, nem érezhettem magam idegennek a tudomány e nemes hajlékában, közvetlen szomszédságában a helynek, a hol születtem, s a mely helyhez első ifjuságom boldog emlékei fűznek eltéphetetlenül. Ingadozásom egyetlen oka az a kétségem volt, hogy a feladatok, a melyeket évekig tartó sikeres középázsiai kutatóutam tudományos eredményeinek feldolgozása reám ró, engednek-e majd időt arra, hogy méltóképen áldozhassak ily ünnepi alkalommal azon férfiú emlékének, kiben nemcsak a tudóst, a katonát és a valóban nemes jellemű embert, hanem legszívesebb atyai barátomat is tiszteltem.

Aggodalmam nem volt alaptalan. Két esztendőnél hosszabb idő elteltével íme kénytelen voltam e megemlékezés megírását még távolról sem befejezett feladatok s egy újabb

kutató-út előkészületei közben szakítható, igen-igen szűk szabad idő korlátai közé szorítanom. Emlékbeszédem tökéletlenségeiért lelkiismeretem egyedül a *pia memoria* indokaiban találhat mentséget. Nem nyugodhattam, míg nem teljesítem az Akadémia egyik főtisztviselőjének kérését, a ki meggyőző személyi okokra való hivatkozással elsőnek ösztönzött, hogy a megbizatást elvállaljam. Maga Duka élete kiváló példa: miképen becsüljük meg azok emlékét, a kik iránt hálával tartozunk és a kik elköltöztek sorainkból. De meg úgy éreztem, hogy bármily elégtelen is hódolatom adója, addig kell azt lerónom, a míg közöttünk vannak azok, a kik Duka Tivadart leghosszabb időn át ismerték. Végül pedig bátorított a gondolat, hogy Duka maga, a mikor legnevezetesebb irodalmi művét, Körösi Csoma életét nagy emléke iránt érzett kegyeletes hódolattal megírta: e nemes élet ismertetésében nem fordult a hatás fokozására a szónoki ékességek eszközéhez. A történet hatásosságát még a rendelkezésre álló adatok hiányossága sem homályosíthatta el.

A *pietas* — a szó igaz értelmében — ez volt erőteljesen kifejezett vonása Duka jellemének. Kegyeletes ragaszkodás azokhoz, a kiknek törzséből fakadott; ragaszkodás a régi hazához, a melyben született és a hol ifjuságát töltötte és mindazokhoz, a kik ő előtte a neki kijutott munkakörben dolgoztak. Élete alkonyán fiai számára írt rövid életrajzi jegyzeteiben — a melyeket 1909-ben hozzátartozói jóvoltából olvashattam — szerető gondossággal, de egyuttal megható egyszerűséggel beszéli el a nemes Duka-család történetét, a melynek ősi székhelye a sárosmegyei Dukafalu. Fáradságot nem kimélve gyüjtötte össze a megye levéltárából a nemzetségére vonatkozó hiteles adatokat. Ily módon a tizenhatodik századba visszanyuló hiteles családfát állított össze, családi ereklyeképen, Angliában élő leszármazóinak.

1825 június 22.-én született. Atyja dukafalvi és kucsini Duka Ferencz földesúr volt *(country squire*, mint Angliában neveznék), anyja Szeghy Johanna, Szeghy Ferencz leánya. Nyolczadik évétől fogva a sárospataki, majd pedig az eperjesi ősi protestáns iskola növendéke volt, a mely iskolákban a tanítás rendszere az évszázados fejlődés egészséges hagyományaira

támaszkodott. Kétségtelenül hálás visszaemlékezés késztette rá, hogy hajlott korában egykori iskoláin ösztöndíj-alapítványokat létesítsen. És ugyanennek a visszaemlékezésnek tulajdonítandó, hogy oly különösen tudta méltányolni azokat a jótéteményeket, a melyeket Anglia két ősrégi egyetemén a college-rendszer képvisel az ifjuság nevelésében, a mely határozottan többet jelent a tudomány eredményeinek és módszereinek puszta ismertetésénél.

Jogi tanulmányaival, a melyekkel az eperjesi collegiumban diákéveit befejezte, nem a jogi pálya iránt érzett hajlamának, hanem kora és az úri osztály szokásainak hódolt csupán. Mind a mellett mind Eperjesen, mind utóbb a pesti egyetemen azzal a lelkiismeretes alapossággal vetette rá magát e tudományokra, a mely minden munkáját jellemezte. Így történt, hogy már huszonegy éves korában megszerezte az ügyvédi oklevelet. A collegiumban és az egyetemen kötött barátságok közül nem egy túlélte az elszakítottság hosszú éveit és hozzájárult, hogy otthon érezze magát, a mikor vissza-visszatért Magyarországba.

1847-ben kitünő alkalma nyílt látókörének szélesbítésére, a mikor szüleinek egy barátja, a gazdag Trangous kapitány, a ki a napoleoni háborukban karját vesztette, magántitkárként maga mellé vette utazásán. Útjok az osztrák Lengyelországon át Sziléziába vitte, a hol a kapitány Gräfenbergben gyógyíttatta magát, s ezalatt a fiatal Duka Németország és Ausztria egyéb helyeit, köztük Bécset, felkereshette.

Trangous kapitánynyal való barátsága hamar éreztette hatását az ifju ügyvéd pályafutására. A mikor az 1848-iki márcziusi események az új alkotmányos uralmat megteremtették, Kossuth, mint pénzügyminiszter, a bányászati ügyek élére Trangous kapitányt állította, a ki nem késett ifju barátját hivatali állással megkínálni. Ilyképen a budai várban nyervén alkalmazást, Duka belépett a nemzetőrség ottani zászlóaljába.

A politikai bonyodalmak következtében ugyanazon év őszén megindúló hadműveletek az ifju Dukát a nyugati határszélre szólították. A schwechati csatában mindjárt alkalma nyílt megmutatni, milyen vérből származik. Ősei közül nem egy dicsőséggel szolgálta a királyt. Egy híres táborszernagy

is került ki a Dukák nemzetségéből, s abban az időben valósággal volt egy »Duka-ezred« az osztrák hadseregben. Az ifju Duka Tivadar a harczmezőn való kitünő magaviseletének elismeréséül hadnagygyá és egyidejüleg Görgey hadsegédévé neveztetett ki.

Ettől fogva az 1848—49-iki emlékezetes küzdelmek közepett sorsa összeforrt a legnagyobb magyar hadvezérével. Görgey tábornok ugyanazzal a mesteri ítélőképességgel válogatta meg embereit, a melyet csapatainak vezetésében tanúsított. Duka Tivadar katonai működését semmi sem világíthatja meg erőteljesebben, mint főnökének, a magyar szabadságharcz nagy hősének irásbeli bizonyítványa, a melyben szolgálatait méltatja. Semmivel sem tisztelhetem meg inkább Duka emlékét, mint ha szó szerint idézem az oklevél szövegét, a melyet a tábornok 1902-ben nyolczvannégy éves korában állított ki öreg bajtársáról:

»Az 1848-iki nemzetőrség második budai zászlóaljában szolgáló Duka Tivadart, mint a felsődunai hadsereg parancsnoka 1848 novemberében honvédhadnagygyá neveztem ki és ugyanakkor személyes táborkaromba osztottam be hadsegédül. Ebben a különleges alkalmaztatásban szolgált tovább egészen a fegyverletételig. Fokozatos előléptetésben részesülvén, 1849 májusában honvédkapitánynyá neveztetett ki.«

»Első komáromi ütközetünkben 1849 április 26.-án egy különösen fontos positio elfoglalására két zászlóaljat küldtem azzal az utasítással, hogy az utolsó lehelletig védelmezzék. A tüzérség sürű tüzzápora azonban elernyesztő hatásával csakhamar megingatta a zászlóaljakat, s positiójukat átengedve megkezdték a visszavonulást. Minden áron és pedig nyomban meg kellett állítani a sereg hátrálását.«

»Ebben a válságos pillanatban kíséretemből egyedül Duka Tivadar hadsegédem volt mellettem. Ő azonnal megértette, mit kell tennie. Rendeletet nem várva, pillanatnyi elhatározással, keresztül törte magát a hátráló csapatokon és felvágtatott a magaslatra, a melyről a zászlóaljak éppen visszavonultak. Ott állott fel, a hol az ellenséges golyók a legsürűbben szántottak. Példaadása megszégyenítette a hátrálókat és egyúttal lelket öntött beléjük s nekem, hogy a megingatott

embereket öntudatra ébreszszem, nem kellett egyebet tennem, mint rámutatnom a mozdulatlanul álló eleven lovasszoborra ott a magaslaton.«

»Duka Tivadar ezzel a tettével reászolgált a harmadosztályú érdemrendre, a melylyel ajánlatomra később kitüntették.

Budapest, 1902 márczius. *Görgey Arthur*
tábornok s. k.«

Dukának a táborkarban való helyzeténél fogva több ízben nyílt alkalma megmutatni higgadt bátorságát s határozottságát. Följegyzések tanuskodnak róla, hogy nagy mértékben kitüntette magát Buda ostromakor a bástyát megmászó csapatokkal. Jól emlékszem arra a lithographált nagy képnyomatra, a mely e hadi cselekmény egyik főjelenetét mutatja be; de jellemző Duka szerénységére és tartózkodására, hogy sohasem sikerült kivennem belőle további részleteket a Buda falainál megvívott küzdelmekben való szerepléséről. Gyermekkoromban mily szívesen bolyongtam e nevezetes várfalak körül, a melyeket azóta a modern »fejlődés« elpusztított.

De nem ő volt egyetlen tagja a Duka-családnak, a ki személyesen szolgálta hazáját a hősi küzdelem e napjaiban. Testvéröcscse, Ferencz — a ki a sors kegyéből túlélte őt s jelen van most is közöttünk, — mint a honvédsereg tisztje szintén kitüntette magát szolgálataival.

Duka Tivadart, ki Görgey tábornok közvetlen környezetében élt, teljes mértékben áthatotta a nagy hadvezér személyes tulajdonainak bűvereje. Mindazokkal együtt, a kik a nemes küzdelem, a lelkesítő sikerek és a kikerülhetetlen végzet e nagy esztendejében ott állottak Görgey oldalán, ő is egész életére megőrizte vezére iránti föltétlen hódolatát. Mély csodálattal töltötte el a hősiesség, a mely a végső összeomlás után fél évszázadon keresztül szembe tudott nézni a balítéletekkel és némán tűrte mindazt a fájdalmat, a mit a félrevezetett hazafiui szenvedély mért reá igaztalanul.

A mikor a szomorú vég a világosi fegyverletétellel elkövetkezett, az orosz parancsnok, a ki előtt a romokban álló

magyar hadsereg kardját lerakta, Görgey tábornok személyes táborkarának és vele Dukának bántatlan elvonulást engedett. Nem így a forradalmárokra vadászó osztrák közigazgatás! Az oroszok pedig nem terjeszthették ki védelmüket Görgey alárendelt tisztjeire is, noha ezek mentették meg a tábornok életét.

Duka tisztán látta, hogy személyes szabadságát csak úgy védheti meg, ha késedelem nélkül önkéntes számüzetésbe megy. A hosszan tartó küzdelmektől és megpróbáltatástól elgyöngülve, egészsége komoly aggodalomra adott okot és néhány havi börtönbüntetés a gyöngéd *régime* alatt, a melyre az osztrák közigazgatás mind 48 előtt, mind pedig 49 után nagy hajlandóságot mutatott, épen elég lett volna, hogy az ifju Dukát hamar megszabadítsa minden földi szenvedéstől. Betegen és kimerülten, sietve hagyta el az országot a fegyverletételt követő hetekben, mielőtt még a bosszúszomj tökéletesen szervezhette a haditörvényszékek munkáját szolgáló rendőrségi intézkedéseket. Mily érdekesek lennének Duka iratai, ha naplójegyzeteket hagyott volna reánk!

Emlékezem egy jellemző epizódra, a mit tőle magától hallottam. Pozsonyban a polgári rendőrség felismerte benne a menekülő honvédtisztet és a helyőrség parancsnoka elé állította. Szerencsére ez a tiszt valamikor abban az osztrák ezredben szolgált, a melynek Duka tábornok, Duka Tivadar közeli rokona, ezredtulajdonosa volt. Hálásan emlékezvén vissza Duka táborszernagynak iránta való jóindulatára, szemet hunyt s a fiatal forradalmárt menekülni engedte arról a földről, a mely csakhamar nagyon is meleg lett volna számára. Azokban a viharos időkben hányszor, de hányszor tette jóvá egy jóakaratú elnézés az elnyomás könyörtelen rendszerének vétkeit, a mely nem ismerte a szigorral párosuló, helyénvaló engedékenységnek bölcseségét!

Dukának sikerült Gräfenbergbe jutnia, a hol fiatal szervezete észszerű orvosi kezelés mellett néhány hónap alatt diadalmaskodott tüdejének fenyegető megbetegedésén. De abban az időben az osztrák rendőrség már annyira tökéletesítette hálóját, hogy ugyancsak bajos volt kisiklania belőle akármely Közép-Európában rejtőzködő egykori »forradalmár«-nak. A német államok felett többé-kevésbbé az osztrák ököl uralkodott. Duká-

nak mindazonáltal sikerült ideiglenes rejtekhelyet lelnie Drezda mellett, a hol egy nemeslelkű magyar úrnő, Uckermann báróné, báró Lo Presti Árpád nővére, egy szászországi katonatiszt felesége, segített elrejteni a szökevényt és elősegíteni menekülését az osztrákok karmai közül.

E régi időszak csekélyszámú iratai között, a melyeket Duka érdemesnek tartott megőrizni, s a melyeket 1909-ben özvegye tanulmányozás czéljából nekem átadott, volt egy sajátságos emlék. Duka atyjának egyik levele ez, a melyet álnév alatt a szász fővároshoz közel, Pirnában, nyilvánvalólag igen szerény környezetben rejtőzködő fiához intézett. A levél németnyelvű. Az osztrák »fekete cabinet« esetleges átvizsgálására való tekintettel óvatosságból valami üzleti czélú pénzküldeményről van szó benne; sürgeti a czimzettet, hogy siessen Lipcsébe és onnan nyugatra saját érdekében, ha ebben a kereskedelmi ügyletben kielégítő eredményt akar elérni. Szeretném tudni, vajjon a levél írójának erősen hangsúlyozott loyalitása és színlelt megelégedése a forradalmárokkal szemben követett szigorú eljárás felett, megtévesztette-e valóban az osztrák rendőrség gyanakvását a sorok közé rejtett értelem tekintetében.

1850 elején a fiatal Duka szerencsésen végrehajtotta az »ügyletet«, a mire atyja ösztönözte, vagyis hamis útlevél segítségével franczia földön biztonságba helyezte személyét. Néhány hónapig Párisban élt, abban a városban, a mely középpontja volt akkoriban nemcsak a magyar emigránsoknak, hanem az előző két év politikai földrengéseitől érintett többi országok menekültjeinek is. Párisban találkozott és kötött tartós barátságot más fiatal magyar menekültekkel, a kik nemsokára kimagasló szerepre emelkedtek: gróf Andrássy Gyulával, Szalay Lászlóval és Türr Istvánnal. Ezek a nevek egymagukban tanúskodnak róla, hogy fiatalsága és katonai heve mellett sem várt sok jót letiprott hazájára azok tövekvéseiből, a kik a hivatásos összeesküvők szerepében, idegen közbelépés segítségével, igyekeztek előkészíteni Magyarország szabadságát.

Való igaz, hogy Duka hazafias katona volt, de mindvégig megőrizte hagyományos hűségét az uralkodó házhoz. A míg harczolt, mint katona, nem sokat töprengett rajta, milyen politikát követnek azok, a kiknek rendeleteit teljesíti. De a

mikor ezek erőfeszítése minden hősies küzdés után is összeroskadt, hagyományos érzelmei és erős együttérzése arra sarkalta, hogy azokhoz csatlakozzék, a kik hazájuk alkotmányos szabadságát és haladását békés eszközökkel remélték helyreállíthatni.

De a mi kétségkívül legjobban foglalkoztatta most: az a szükségérzet volt, hogy magának mentől előbb gyakorlati munkakört teremtsen. A gyakorlati élet iránti fejlett érzéke s a személyes függetlenség erős vágya nem engedte, hogy szülei segítségére támaszkodjék, még kevésbbé, hogy a forradalmi alapok jótékonyságára legyen utalva, bármily eredetüek legyenek is ezek. Lehet, hogy az a remény biztatta, hogy egy kiválóan gyakorlati nemzet körében gyorsan új életet kezdhet, lehet, hogy az angol életmód és felfogás iránt való ösztönszerű rokonszenvből vagy tapasztalt barátainak tanácsára történt, — tény, hogy Duka 1850-ben elhagyta Párist és Londonban telepedett meg, barátja, a későbbi hírneves Türr tábornok társaságában.

Úgy látszik, Duka nem soká ingadozott, hogy milyen pályára lépjen, mert még ugyanabban az évben beiratkozott orvostanhallgatónak a St. George kórházba, London egyik nagy orvosi intézetébe, a hol a klinikai munka nagyrészt egyesítve van az orvostani collegium tevékenységével. A segítség, a mit szülei küldhettek neki, nem volt valami sok, de Duka, a rendszeres és fáradhatatlan munka embere, kiegészítette társainak és másoknak adott nyelvleczkéken szerzett keresményéből.

Anglia mindig vendégszeretőleg fogadta be azokat a számüzötteket, a kik a szabadságért szenvedtek. Az a meleg rokonszenv, a mely akkoriban az alkotmányos szabadságáért hősiesen küzdő Magyarország felé fordult Angliában s a melyet mindennél jobban fütött az osztrák elnyomás kedvezőtlenül megítélt kiméletlensége: ez a rokonszenv valószínűleg megkönnyítette önfenntartásra való törekvését egy fiatal magyarnak, a ki oly korán learatta a dicsőség babérjait. Akárhogy volt is, okmányszerűleg kitűnik egy abból az időből származó levélből, hogy Duka a magyar emigránsok alapjából való minden anyagi segítséget visszautasított, a melynek elfogadására pedig jószívű barátok ösztönözték.

De a kemény, rendszeres munkaképességen és az önbizalom hatalmas érzésén kívül Duka Tivadart jó sorsa még egy értékes adománynyal áldotta meg: azzal a szeretetreméltó tehetséggel, hogy az arra érdemesek barátságát elnyerje. Mi alatt orvosi tanulmányait folytatta, idegen létére, minden befolyásos összeköttetés nélkül nemcsak hogy kivívta a rendesen legszigorúbb bíráknak: diáktársainak becsülését, hanem ezek családjainak is szívesen látott vendége lett. Ez a titka, hogy Duka oly hamar megszerette és otthonossá vált az angol felfogás szerint értelmezett családi életben, a mely otthonosság csak elősegítette a maga életének boldogságát.

Társainak és jó barátainak egyike volt Sir George Pollock tábornagy fia. Annak a kiváló brit-indiai generálisnak, a ki az első afghán háború változatos történetének szomorú betetőzése: az 1841-iki kabuli szerencsétlen események után győzedelmesen állította helyre a brit hatalom tekintélyét India határain kívül, azon a földön, a melyhez Nagy Sándor hadjáratai óta mindenkor classikus emlékek fűződtek.

A tiszteletreméltó Kelet-Indiai Társaság, a mely nagyobb birodalmat épített föl Nagy-Britannia számára, mint a mekkora fölött Róma valaha uralkodott, utolsó éveit élte mint kormányzó testület. A Társaság tanácstestületeiben és pártfogásában mindig megfelelő hatáskört biztosított visszavonult jeles katonai és polgári tisztviselőinek.

Ez a magyarázata, hogy a mikor Pollock tábornagy megismerkedett fiának magyar barátjával, lovagi multjával s jeles személyi tulajdonaival, nem volt nehéz keresztülvinnie, hogy az igazgató testület a fiatal Dukát 1853-ban, alighogy orvosi oklevelét megkapta az orvosok királyi collegiumában, kinevezze a Bengal Presidency telepének orvosául. Nem csekély jutalom volt ez Dukára, a ki alig három évvel előbb lépett angol földre vagyon és kilátások nélkül. Biztos jövőt jelentett ez egy nagy multú és méltán megérdemlett tekintélyű orvosi állásban: megnyitotta előtte a lehetőséget, hogy fontos megbizatásokban széleskörű, hasznos tevékenységet fejthessen ki, a melyet azonkívül bőkezű javadalmazásban is részesítenek.

De Duka Tivadar ifjukori barátságai közül egy másikban talált reá arra, a kinek még közelebbi szerep jutott jövő-

jében és boldogságában. Taylor barátjának és diáktársának nővére volt ez, a ki később hitvese lett és a családi boldogság ötvenkét esztendején át a messze Indiában és később odahaza mindvégig hűséges bajtársa és legigazabb barátja maradt. Édesatyja, tiszteletes Charles Taylor, a theologiai tudományok oxfordi doktora volt, ki mint a herefordi egyházkerület feje, jelentékeny és nagytekintélyű egyházi méltóságot foglalt el.

Az a hölgy, a kinek vonzalmát Duka még Indiába való utrakelése előtt megnyerte, szellemi képességeinek és jellemének előkelő színvonalával, egyéniségének szeretetreméltóságával és értelmi tulajdonaival egyaránt hivatva volt reá, hogy társává legyen egy olyan embernek, a ki egész életén át megtestesülése volt a kötelességtudásnak és nemes egyeneslelkűségnek.

Talán nem élek vissza a bizalommal, a melylyel Duka Tivadarné megtisztelt, ha elbeszélem itt, hogy az ifju pár igaz szerelmének útja nem indult egészen símán eleinte. Noha hűséget fogadtak egymásnak, mielőtt Duka útrakelt Calcuttába, Taylor kisasszony óvatos családja nem engedte meg formális eljegyzésüket. Ha még úgy kedvelték is a fiatal tisztet, végre is idegen volt, ennélfogva különös gondossággal kívántak meggyőződést szerezni, méltó-e valóban a szeretett leány kezére. A mikor az ifju Duka 1853 deczemberében elindult útjára és Párisban megállapodván, tetszetős egyenruhában fölvett arczképét elküldte választottjának, Taylor kisasszonynak csak azzal a feltétellel volt szabad megtartania a kedves ajándékot, hogy a kép a kandalló párkányán marad, állandóan arczczal a fal felé fordítva!

De végül is a kitartó vonzalom győzedelmeskedett minden akadályon s két év sem telt bele, Miss Taylornak megengedték, hogy elutazhasson Calcuttába, a hol 1855 deczemberében boldog házasságra lépett.

Duka Tivadar, a ki 1854 január 14.-én tette először lábát India földjére, úgyis mint jeles katonaorvos, úgyis mint rátermett administrátor, csakhamar megállapította jó hírnevét. Sokoldalú műveltsége, vonzó egyénisége szép baráti kört teremtett neki hamarosan India fővárosában, a hol azon idők közigazgatási rendjéhez képest legelőbb is a hindosztáni nyelv tanulmányozására rendelték ki.

Ennek a módszernek megvoltak a maga hátrányai, de az előnyei is. Calcutta volt akkoriban, akárcsak most, India városai közül a legkevésbbé indiai. A mellett, hogy kevés alkalmat nyujtott a fiatal tiszteknek, hogy érintkezésbe jussanak a bennszülött társadalom jobb elemeivel, a szertelen élet kisértései nagyok, a mivel együtt jár az adósságok fölhalmozódásának veszedelme. Másrészt azonban a kezdetben kötelező ottállomásozás útján a tehetségesebb fiatal tisztről sokkal könnyebben szerezhetnek tudomást a magasranguak, mint a mostani rendszer mellett, a mely az újonnan érkezőket szolgálattételre egyenesen ezredeikhez vagy polgári kerületeikbe rendeli.

Az utóbbi rendszer mellett sok érvet hozhatnánk fel a módszeres gyakorlat és hathatós szolgálat szempontjából. De az előbbi rendszer kétségtelenül nagy jótéteménynek bizonyult az ifju Dukára, máskülönben nem nyílt volna alkalma a főhadiszálláson barátokra tennie szert, a kik jeles személyes képességeiről meggyőződjenek, e nélkül pedig alig remélhette volna, hogy megérkezése után két évre (előbb kisegítőnek, majd pedig állandó állásra) kinevezzék a nagy bengáliai kerület orvosi administratiojának állami orvosává. Reménybeli menyasszonyára és ennek családjára való tekintet is hozzájárulhatott némileg Duka gyors alkalmaztatásához egy ily felelősségteljes és jövedelmező hivatalban.

Ily módon házasságkötése után csakkamar a Gangesmenti Monghir nagy és fontos kerületének orvosi főnöke lett. Ez az állás sok és nehéz munkával járt és sokkal jobb alkalmat nyujtott a népnek, a nép életmódjának és szellemi érdeklődésének alapos megismerésére, mint ha valamelyik indiai ezred orvosi gondozását bízták volna rá. Másrészt azonban ez magyarázza meg, hogy Duka minden katonai érzéke és tapasztalata mellett is, keveset vagy semmit nem látott azokból a forrongó eseményekből, a melyek az 1857-iki indiai fölkelés nagy megrázkódtatását nyomon követték.

Indiában, a hol óriási és népes területeket alig néhány európai tiszt igazgat, a földrajzi beosztás véletlensége mindig nagy szerepet játszott az emberek pályafutásának kialakulásában. Ki tudná megmondani, mily tapasztalatokban s milyen kilátásokban lett volna része Dukának, ha az az emlékezetes föl-

kelés — a legborzalmasabb, a mi csak fenyegette valaha a nyugati uralmat a Keleten —, ha ez ott érte volna őt a nagy *tornado* útvonalán, mondjuk Pandzsábban, vagy az északnyugati tartományokban (a hogyan akkor nevezték), vagy Oudh-ban?

Egy dologról mindazonáltal biztosak lehetünk. Ha a kétségbeesett küzdelmek e napjai ott érték volna őt a hősies táborban, a melynek zászlaja ott lengett mindvégig a lucknowi Residency felett megszámlálhatatlan ellenséggel szemben, a brit név halhatatlan dicsőségére; — vagy az alig ezernyi európai katona és hűséges indiai segítőtársaik sorában harczolt volna, a kik maguk megszállták a történelmi nevezetességű halmot, elragadták s meghódították a császári Delhit, győzedelmeskedve félelmetes túlerő fölött; — avagy ha azok között a szerencsétlen sorsú tisztek között adatott volna lennie, a kiket családjaikkal együtt álnok módon megtámadtak messze fekvő állomásaikon s a kik életüket vesztették nemzetük becsületének védelmében: akármelyik helyre állította volna Dukát végzete, tettei méltók lettek volna mind szülőhazájához, mind pedig ama másik hazához, a mely oly nemeslelküleg fogadta őt.

Való igaz, hogy kötelessége oly helyen tartotta, a mely ha nem is kínálkozott a magát-kitüntetés különös alkalmaival, az aggodalom és felelősség súlyos terhét rótta vállaira. Monghir hatalmas kerület a Gangestől délre, ott a hol Bengália érintkezik a mai Bihar tartomány határával. A Szanthal Parganasz vad fennföldeiről alacsony, de festői hegyek nyúlnak le a nagy folyó mellé. Három élesen elhatárolt földrajzi és történelmi területegység találkozik azon a helyen: a nagy Ganges-delta, a mely magában foglalja Bengáliát, nagy kiterjedésű és sűrű lakosságú, de a tropikus alföldek nedves elernyesztő éghajlatával sujtott termékeny vidékeivel; a hasonlóképen termékeny s az európaira sokkal vonzóbb népű és éghajlatú Bihar-medencze, Gautáma Buddha kora óta az ősi indiai cultura és vallás egyik középpontja, és végül a kettő közé ékelődő, ritka lakosságú kopár hegyvidék, a melynek nem-árja nyelvű primitiv szokású népe azoknak az ősi törzseknek maradványa még, a melyek az északnyugatról jövő és e fizikailag alsóbbrendű törzseket fokozatosan magába olvasztó és hinduizáló nagy árja beözönlés előtt India szerte el voltak terjedve.

Az indiai brit uralom kezdetétől fogva a bengáliai ősi tartomány e szögletének mindig meg volt a maga varázsa az európai tisztviselőkre. Ha messze mögötte marad is azoknak az északi vidékeknek, a hol teremtőbb fajok alakították India történetét és hagyták hátra küzdelmeik és vívmányaik nagy emlékeit és romantikáját — kiválólag alkalmas reá ez a terület, hogy igazi és rokonszenves érdeklődést ébreszszen népe iránt azok között, a kiket hivatali sorsuk ide rendelt. Kétségtelen, hogy Monghirban való hosszú tartózkodása erősen ösztönözte Duka érdeklődését az orientalista tanulmányok iránt.

De nem szabad azt hinnünk, hogy könnyűszerrel adhatta át magát tanulmányainak. A másfél milliónál több lakosú nagy kerület orvosi felügyelete már kezdetben is súlyos hivatali teherrel járhatott Dukára. A kórházak és a bennszülött assistensek által vezetett orvosi rendelők felügyelete, a subtropusi vidékekre jellemző időszakos járványok enyhítésére vagy elfojtására szükséges egészségügyi intézkedések igazgatása, a kerületi börtönök lakóira való gond és más feladatok egész serege egy indiai kerület állami orvosának valóban alig-alig enged szabad időt tanulmányokra, még kevésbbé szigoruan tudományos kutatásokra.

Duka első monghiri éveiben a felelősség terhét nagyon megnövelte az a feszültség, a miben az indiai fölkelés kitörése tartott minden európait, még a kik távol éltek is a valóban forrongó területektől. Nem kis feladat négy-öt európai tisztviselőnek gondoznia a telivér bennszülött népet: fönntartani a megállapodott rendet, forgásban tartani a kormányzás minden kerekét, a nélkül hogy akár az őrködés, a mindig lehetséges lázadás vagy árulásra, meglazuljon, akár pedig csak legkisebb jel is árulója legyen a nép hűségében vagy a saját erejükben való bizalom hiányának.

Egyetlen európai helyőrség sem volt Calcutta és a Bihar-medencze régi fővárosa, Patna, melletti dinapuri tábor között. És az ott állomásozó gyenge brit zászlóaljra hárult a feladat, hogy bármi áron megőrizze az egyetlen közlekedési vonalat, a merre megerősítés érkezhetik — de mily lassusággal ama vasútelőtti időkben! — az északnyugati rettentő forradalom veszedelme ellen.

Ezen a vonalon, a mely nagyobbrészt a Ganges nagy vizi útját követte, feküdt Monghir. Ha a forradalom hullámai nem terjedtek is túl kelet felé Arrah-on (Bihar-ban), a lázadás e rémes esztendeje, a melyet aggodalmak között élt át ott, azon az elszigetelt állomáson, emlékezetes tapasztalat volt Duka indiai pályafutása kezdetén. Ennek az évnek megpróbáltatásaihoz hozzájárult ifju feleségétől való elszakíttatása, a kinek, mint a többi európai nőknek is, biztonság okából Angliába kellett vonulnia.

Monghirban 1862-ig tartózkodott. Ez alatt a hosszú idő alatt szentelte először magát komoly orientalista nyelvtanulmányainak. Fölismerte, hogy a modern indiai nyelvjárások terén való tudományos munka megkivánja vagy a szanszkrit, vagy a perzsa nyelv tanulmányozását. Hivatalos nagy elfoglaltsága meggátolta, hogy a nehéz szanszkrit nyelvbe belemerülhessen, energikusan a perzsa nyelvre vetette tehát magát és rövidesen igen derekas jártasságra tett szert a mohamedán India ősi udvari nyelvében. Bizonyítják ezt azok a könyvek és kézirat-jegyzetek, a melyeket későbbi években a Magyar Akadémiának ajándékozott. De tudatában volt, hogy előzetes rendszeres gyakorlat nélkül kevéske szabad idejében az eredeti kutatások űzése nem a legjobb mód tetterejének foglalkoztatására, bármennyire vonzották is ízlés és érdeklődés a keleti tudományok felé. Bölcsen megosztotta tehát szabad idejét két más irodalmi tevékenység között. Mind a kettőt kedvessé tették reá nézve Magyarországhoz való hazafiui ragaszkodásának érzelmei.

Indiai szolgálatának kezdete óta igyekezett a művelt magyar közönség érdeklődését annak az indiai világnak multjára és jelenére terelni, a mely oly varázserőt gyakorolt reá s a melyről akkoriban épenséggel semmi eredeti ismertetés nem jelent még meg magyar nyelven. Magyar lapokba és folyóiratokba az 50-es és 60-as években bőven ontotta Duka az indiai életről, szokásokról, Bengália fizikai viszonyairól és a meglátogatott tájakról szóló népszerű czikkeit. Hasonló buzgósággal küldözött haza — a mennyiben alkalma nyílt hozzájutnia — indiai iparművészeti és természetrajzi tárgyakat a magyar gyüjtemények gazdagítására. Valószínű,

hogy az elsők egyike volt, a ki trópusi orvostudományi tárgyú közleményeket írt és adott ki magyar nyelven. De irodalmi működésének e szakszerű ágáról nem vagyok illetékes szólanom, annál is kevésbbé, mert hiányzik az arra való idő és mód, hogy e régi munkálataihoz hozzájussak.

Csak a ki a maga tapasztalásából ismeri, hogy az indiai administratio és trópusi éghajlat alatt való hivatali munka szakadatlanul mennyi áldozatot követel a kötelességek teljesítésében, csak az tudja teljesen méltányolni azt a jellemszilárdságot és önzetlen odaadást, a mely egyedül tarthatta ébren az ily állandó irodalmi működéshez szükségeltető energiát. Eltekintve is a hazafias indítékoktól, ez a termékeny, bár igénytelen munkásság annál is inkább méltánylandó, mert a természet nem áldotta meg Dukát a könnyű toll jótéteményével sem anyanyelvén, sem angol irásában. A másik feladat, a melynek magát Indiába érkezésének kezdetétől fogva szentelte és a melyen igazán megható hűséggel csüggött egész életén át, az volt, hogy összegyüjtse a nagy honfitársának, a tudós Körösi Csoma Sándornak életére és munkásságára világot vető emlékeket és adatokat. Ritkán vállalkoztak még életrajzi müre nagyobb hévvel és alkottak meg ily munkát az egyczélratörekvés ennyi állhatatosságával. Csaknem azonnal Calcuttába való megérkezése, 1854 február után, a mint az jelentéséből kitünik, hozzáfogott annak a kevés személyes emléknek és szálnak kinyomozásához, a mely föllelhető volt azon a helyen, a hol hőse élete utolsó évtizedének legnagyobb részét töltötte.

Habár akkor még csak tizenkét éve mult Csoma halálának (1842 április 11), Dukára nem várt könnyű feladat. A »paloták városának« zajában épp úgy, mint egyéb ismert tartózkodó helyein a tibeti nyelv nagy tudósa mindvégig remete módjára élt. De ha nem lett volna is oly rendkívül korlátozott az érintkezése az Ázsiai Társaság könyvtárán kívül eső világgal, a személyi környezet örökös változása, a mely oly jellemzője az európai »állomásoknak« Indiában, egymagában is ugyancsak megnehezítette volna lelkes életrajzi írójának munkáját, hogy hiteles adatokhoz jusson.

Valódi szerencse, hogy Dukát buzgósága már első calcuttai tartózkodása kezdetén az adminisztráló tábornok hiva-

talának elhagyatott levéltárába vezérelte. Ott egy kis vasládát mutattak meg neki, különféle iratokkal, a melyeket a nagy tudós és vándor hagyott hátra, a mikor a halál Lhasszába vivő útján utólérte. A jegyzék, a mit Duka ezekről nyomban az őt jellemző gonddal és alapossággal készített, ennek kellett egyedüli nyomnak maradnia: a mikor ugyanis három évvel később újból fölkereste Calcuttát, a vasládika tartalma más egyéb igénytelen okmányokkal együtt már megsemmisíttetett. *Habent sua fata libelli.* Ez az eset elegendőképen illusztrálja, mily kevés támogatást nyerhetett Duka kegyeletes munkájában a helyi érdeklődésből vagy emlékekből.

Ez után az első kutatás után Duka soha nem mondott le becsvágyáról, hogy honfitársai és mindazok számára, a kik az orientalis tudományok története iránt érdeklődnek, megmentse annak a nemesczélu életnek emlékezetét, a melynek Csoma szentelte magát és a melyet végül föl is áldozott a kutatás szolgálatában. Csodálatos kitartással csüggött feladatán minden homály és bizonytalanság daczára is, a mit Csoma sajátságos hallgatagsága teremtett. A hős emberi vonásainak megfestésére az első időkben elkedvetlenítően hézagosak lehettek adatai. Buzgóságát ez sem lankasztotta el.

A zarándok kegyes rajongásával látogatta meg 1856-ban a tudós magányos sírját a darjeelingi temetőben; kérésére kartársa, dr. Collins, az odavaló állami orvos, baráti szívességből magára vállalta a sír gondozását. Később, a hetvenes évek elején, a mikor ő maga foglalta el e vágyott állást ott a szép hegyi sanatoriumban, »különös öröme telt benne« — mint írja — »hogy nagynevű honfitársa sírkövét gondjaiba vehette«. De csak harmincz évvel az administráló tábornok levéltárában való első kutatás után adatott meg neki az elégtétel, hogy »Körösi Csoma Sándor dolgozatai«-t — a mely könyvről később szólani fogok — közrebocsáthatta.

Duka első fia, Ferencz, a monghiri boldog és munkás években született. Kilencz évi serény szolgálat után 1864-ben jutott Duka először szabadsághoz, hogy Európába utazhassék és élvezze az örömöt, hogy feleségével és gyermekével a szülei házat — még atyja életében — újból fölkeresse. Régi hazája felett, a melyet a kegyetlen elnyomás balszerencséjétől

sujtottan hagyott el másfél évtizeddel az előtt, boldogabb jövő hajnalpirja ragyogott fel. Az általános amnestia mindazok részére, a kik az 1848—49-iki mozgalmakba belekeveredtek, de készek voltak a dinastiához való hűségüket elismerni, már korábban is lehetővé tette volna Dukának sok más emigránssal együtt a bántatlan visszatérést, akkor is, ha brit tiszti rangja nem lett volna egymagában elegendő, hogy megóvja őt az osztrák rendőrség kicsinyes aggodalmaitól. Azoknak, a kik ismerték Duka egyéniségét és kegyeletét minden iránt, a mi kedves volt neki: ma is, félszázad multával könnyű elképzelniök örömét, a mit hazatérése szerezhetett neki.

Itthon töltött idejét egyebek közt arra is fölhasználta, hogy megtartsa székfoglalóját a Magyar Tudományos Akadémián, a mely egy évvel korábban érdemei elismeréséül levelező tagjai sorába választotta. Ettől az időtől fogva negyvennégy évvel később bekövetkezett haláláig a legmelegebb rokonszenv és érdeklődés fűzte Dukát e tudós társasághoz. Tagjai közül sokan, nemcsak a harmadik, hanem a többi osztály tagjai közül is, közeli személyes barátaivá váltak. Sohasem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy támogassa az Akadémia munkásságát, a mikor ez érdeklődésének és befolyásának körében lehetséges volt. És az a szerencsés adománya, hogy mindenütt barátokra lelt, ezt a kört valóban szélesre terjesztette. Fáradhatatlanul törekedett kapcsolatot teremteni a Magyar Akadémia és mindama tudományos törekvések között Angliában és Indiában, a melyek a tudományos munka javára szolgálhattak idehaza és kijjebb tolhatták ennek határait.

Mi sem természetesebb, mint hogy Duka itthon töltött esztendejében sietett meglátogatni nagynevű vezérét, a ki akkor még hazájától távol, Klagenfurtban élt. A tábornok öcscséhez, Görgey Istvánhoz való, élete végéig tartó barátságának ebben az időben még szorosabbra kellett fűződnie. Duka keveset őrzött meg magyar levelezéséből; a fennmaradt levelek között, a melyeket özvegye engedelmével átnézhettem, volt két érdekes levél ettől a hűséges barátjától, a ki minden más magyar barátjánál közelebb állt szívéhez, már csak azért is, hogy oly odaadással tette magáévá nagynevű fivére ügyét. Ezek a levelek

1867. tavaszán és nyarán keltek. Élénken tükröződik bennük az az érdeklődés, a melylyel Duka a király és a nemzet között való kiengesztelődés minden mozzanatát követte, azt a nagy processust, a mely Deák Ferencz közreműködésével szerencsésen megtermette a békét. Érdekes világot vetnek Görgey tábornok Magyarországba való visszatérésének egyes epizódjaira. Az első alkotmányos minisztérium és a királykoronázás örömmámorában valósággal észrevétlenül ment végbe Görgey hazaköltözése. A kevesek között, a kik fogadtatásán Budára érkeztekor 1867. július 20-án hűségesen megjelentek, ott találjuk dr. Markusovszkyt — egyikét Duka legbizalmasabb barátjainak — Görgey orvosát az 1848—49-iki mozgalmak idején. De oh! mind elköltöztek már a derék és hű harczosok, mind, csak a hős vezér maga nem, a kinek a sors megengedte, hogy filozófusi nagyságban megérhesse a balítéletek eloszlását. Az elégtétel némi érzetével tölt el tudnunk, hogy, hála az Akadémia kegyeletes gondosságának, ezek a levelek, Duka egyéb ereklyéivel biztos helyre kerültek abban a gyüjteményben, a melyet ő maga Csoma emlékének ajánlott az Akadémia könyvtárában.

A mikor Duka 1866-ban visszatért Indiába, családját kénytelen volt otthon hagyni Angliában, az angol-indiai szülék általános szokása szerint, a kik gyermekeiket fizikailag és erkölcsileg élénkítő helyen és körülmények között kivánják tudni, attól fogva, hogy iskolás korba jutottak. A feleségre és az anyára ez rendesen feladata fájdalmas szétválasztását foglalja magában, — de Dukáné nemsokára sokkal egészségesebb környezetben újból csatlakozhatott férjéhez. Duka elismert kitünő orvosi és közigazgatási szolgálatainak kell tulajdonítanunk, hogy 1866-ban a simlai állami orvos állásában helyezték át az alkirály és a kormány nyári székhelyére. Ezért az állásért természetesen verseng az egész indiai orvosi kar, mert hiszen ez közeli érintkezést jelent az indiai kormány vezetőivel és ezenkívül nagy és jól jövedelmező magángyakorlatra nyujt alkalmat. Simlában az évnek csaknem hét hónapján keresztül ragyogó társasélet foly. E város az európai és indiai előkelő társaság középpontja s kétségtelen, hogy ebben a fényes körben Duka Tivadar és neje szeretetreméltó egyéni tulajdonságaiknál fogva, meleg fogadtatásra találtak. Szivélyességükből

és vendégszeretetükből következtetve bizonyos, hogy baráti körük itt még jobban megnövekedett. A természet szépségét is teljes pompájában élvezhették Simlában, a fenyvesekkel borított magas hegygerinczen, a honnan a Himálaja fehérlő havasainak nagyszerű körképe tárult eléjök. Élénken emlékezem még, mekkora gyönyörűséggel mutogatták a Simla körüli deodárborította hegyek fényképi felvételeit, mikoriban a 80-as évek vége felé diáksorban gyakorta felkerestem Londonban vendégszerető otthonukat.

Simlából 1868-ban a szomszédos kaszauli hegyi állomásra került az ottani Lawrence Asylum orvosi felügyelői állásába, a hol két évig munkálkodott. Ebben a nagy, jobbára magánosoktól alapított, de a kormány által fenntartott és ellenőrzött tanintézetben európai katonák fiai nevelkednek. Kellemes, bár felelősségteljes állás volt ez, a melyben Duka altruista szelleme és körültekintő szervezőképessége széles keretben érvényesülhetett.

Sikeres tevékenységét ezen a helyen is legjobban igazolja a darjeelingi állami orvosi állásba való előléptetése. A Szikkimi Himálaja külső lánczának e nagyszerű üdülőhelyén telepedett most le, a hol nemcsak a kitünő éghajlatot, hanem a földkerekség legdicsőbb tájképi sceneriáinak egyikét élvezhette.

Tekintve, hogy Bengáliában akkor is, mint most, csak ez az egy »hegyi állomás« volt, az állami orvos állása a tartománybeli orvosi szolgálat valódi jutalomdíja volt. Hogy Duka aránylag oly hamar elérte, bizonyítéka annak, hogy szakszerű érdemeit a kormány mennyire nagyrabecsülte. De bizonysága egyúttal a méltányosságnak, a melylyel az indiai közigazgatás alkalmazottjait származásuk és más effélére való mellektekintetek nélkül jutalmazza. Ha majd egyszer a jövőben az indiai brit uralom történetét fogja valaki a maga egészében elemezni, abból az időbeli távolságból, a mely biztosítja a tiszta ítéletet, a kritikai tudós meg fogja állapítani, hogy a csodálatos eredményeknek egyik fő oka és titka abban a bölcs és szigorú pártatlanságban gyökerezik, a mely mindig arra törekedett, hogy személyi részrehajlás nélkül minden embert a maga helyére állítson.

Ott Darjeelingben Dukának különös alkalma nyílt meg-

ismerkedni a tibeti buddhizmus külső arczulatával, a mely buddhizmus tanulmányozásának szentelte volt Körösi Csoma Sándor életének leggazdagabb munkásságú szakaszát. Mert Szikkimnek azon a kies alpesi vidékén, a melyhez Darjeeling is tartozik, a buddhizmus élő erőként jelentkezik és Lhasszából, a tibeti Rómából, kapja papjait és sajátságos szokásait. Habár a nagy európai »hegyi állomás« orvosi gondjai nem hagytak időt Dukának rendszeres tibeti tanulmányokra, ott tartózkodása nem egy tekintetben hasznos előkészítője volt fő irodalmi művének, Körösi Csoma életének. Nem puszta véletlen, hogy Darjeeling hosszú éveken át lakóhelye volt a buddhizmusban búvárkodó olyan úttörő tudósoknak, a milyen Brian Hodgson, az indiai államszolgálat egyik legnagyobb érdemű férfia, a ki levelezett és barátságban állt Csomával, továbbá dr. L. A. Waddell ezredes, a tibeti buddhizmus legfőbb élő tekintélye.

Duka nem soká örvendhetett a darjeelingi vonzó környezetnek. A gyermekeik után való vágyódás és velük szemben való kötelességük érzete haza hívta a szülőket Angliába. 1874-ben darjeelingi megbizatása lejárt és ugyane tájban elérte azt a korhatárt, a mikor teljes díjazásával nyugalomba vonulhatott. Semmi kétség, hogy oly sikeres pályafutás után biztos kilátásai lehettek kedvező előlépésekre a közigazgatás magasabb fokozataiba. De a család hívó szava erősebb volt.

Meg lévén a személyes függetlenség biztosítására szükséges vagyona, hosszú szabadságot vett és 1874-ben Angliába utazott és azután teljes nyugdíjjal alezredes-orvosi rangban visszavonult a szolgálattól. Sok évre rá az indiai orvosi szolgálatban, hasonlón a brit hadseregben való orvosi szolgálathoz, behozták a katonai czímeket és a seregben szolgáló tiszteikéhez hasonló előlépési rendszert. Jellemző Duka szerénységére, hogy ő, a ki pályáját mint seregbeli tiszt oly kiválóan kezdette, visszavonultságában soha sem élt brit ezredesi rangjával és czímével, a melyre igénye lett volna.

A harminczegy esztendei *otium cum dignitate*, a melyet Dukának engedett a sors az indiai szolgálatból való visszavonulása után, nem a tétlen nyugalom, hanem sokirányú, eleven tevékenység időszaka volt. South Kensingtonben, London nyugati részében, telepedett le kényelmes otthonában, a

mely városrészt az ott élő sok nyugalomba vonult előkelő indiai és gyarmati tisztről néha Asia Minor — Kis Ázsia — tréfás névvel illetnek. Közöttük Duka sok régi barátra lelt, a kik sokra becsülték személyi értékét és szakszerű tapasztalatait.

Nemsokára megválasztották oly fontos tudományos testületek tanácsaiba, a minők a Royal Asiatic Society, a British Bible Society, a St. George's Hospital stb. Ezekben a bizalmi és tiszteleti állásokban gyümölcsöző szervező munkára nyílt alkalma, a melyben sokoldalú képességével és széles gyakorlati tapasztalatával tüntette ki magát.

De minden gyakorlati feladat közül a mi legközelebb esett szivéhez és ami elsősorban ösztönözte korai visszavonulásra: az két fiának nevelése volt. Ebben az irányban való törekvéseit a legszebb siker jutalmazta a mit csak szerető atyai szíve kívánhatott. Látta fiainak felnevekedését, testben, lélekben való megerősödését, megáldva a maga jellemének egyenességével és a maga szeretetreméltó tulajdonságaival. Idősb fia, Frank, Cambridgeben kitünően végzett akadémiai évei után ügyvéd lett és Londonban telepedett le. Boldog családi élete nagy mértékben hozzájárult Duka öregségének földerítéséhez. Második fia Albert, a kit a saját pályájára szánt, és a kit a kevésbbé szabványos életpálya szeretete korán kicsábított az ausztráliai gyarmatokra, a hol mint orvos működött: felújította atyjának katonai hírnevét a csatamezőn való bátor tetteivel, a melyek az atya végső éveit büszkeséggel sugarazták be.

De még oly szétágazó tevékenysége sem terelhette el figyelmét Londonban sem kegyes hódolatának főtárgyától, Körösi Csoma emlékétől. Fölszabadulva a súlyos hivatali munkától, rendszeresen folytatta a nagy magyar tudósra vonatkozó anyag egybegyüjtését, akár nyomtatásban, akár elszórt kézirati feljegyzésekben akadt reájuk. Csoma születésének századik évfordulója, a melyet a Magyar Akadémia méltó kegyelettel ünnepelt meg, a legjobb ösztönző volt a teljes harmincz éve megkezdett mű befejezésére és az eredmények közzétételére. Duka 1883. telén főképen azért utazott vissza Bengáliába, hogy könyve anyagát kiegészítse a calcuttai levéltárakban való további kutatással és fölkeresse újból a helyeket, a melyeket Csoma emléke szentelt meg.

Két évvel utóbb 1885-ben megjelent az emlékmű a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában: Csoma kisebb értekezései és czikkeinek gyüjteménye magyar fordításban, azzal az életrajzzal, a melyet szerzője, Duka, jellemző szerénységével »életrajzi vázlat«-nak nevezett. Ugyanabban az évben jelent meg angol köntösben is a Trübner-féle Oriental Series egyik köteteként a következő megfelelőbb czímen: *Life and Works of Alexander Csoma de Körös: A biography compiled chiefly from hitherto unpublished data.*

Ez az életrajz-kötet alkotja Duka fő művét, a mivel az orientalista irodalmat gazdagította. Különös figyelmet érdemel mind színhelyénél, mind pedig a benne feltárt nemes élet varázslatos érdekességénél fogva. Világosan kitűnik belőle Duka irodalmi működésének két vezérlő indítéka: az a vágy, hogy Magyarországnak a tudomány előbbrevitelében való szerepe iránt bizalmat ébreszszen, és az a hő óhajtás, hogy érdeklődést keltsen szülőhazájában az orientalista búvárlatok iránt.

Mielőtt még Duka kiadta Csomáról szóló munkáját, a nagy tudós alakja két élesen elütő felfogásban élt a köztudatban. Magyarországon a hazafias érzés a kalandos tudós emlékét szerette benne, a ki a legcsekélyebb eszközökkel és a maga lelkesedésén kívül semmitől sem támogatva, útra kelt gyalogszerrel a messze keleti országok felé, hogy Közép-Ázsia vadonaiban a magyar nemzet őshazáját kutassa. Indiában való tudományos munkásságának első híre fölkavarta a nemzeti büszkeséget, a mikor késve eljutott Magyarországba a XIX. század harminczas éveiben, de e szigoruan a tibeti buddhista irodalomra szorítkozó munkásság természetszerűleg nem kelthetett különösebb érdeklődést oly időben, a mikor a keleti tudományok komoly tanulmányozása alighogy megkezdődött Magyarországon.

Ha hozzáveszszük ehhez Csoma különös tartózkodó természetét, a mely a levelezéstől is csaknem annyira visszariasztotta, mint minden társadalmi érintkezéstől: nem volt csoda, hogy személyét és munkáját mondaszerű köd vette körül. Népszerű hírneve Magyarországon nem igen szenvedett hagyományos alakjának e fátyolozottságától. De természetes volt, hogy azok a komoly nyelvészek, a kik a XIX. század utolsó harmadában oly sokat tettek a magyar nyelv igazi rokonainak,

a modern összehasonlító nyelvészet alapján rendszeres kutatással való földerítésére, hajlandók voltak Csoma czéljairól és eredményeiről valami szánakozó türelmetlenséggel beszélni. Megadván a kellő tiszteletet önfeláldozó kitartásának, mégis csak azok közé a nemes rajongók közé sorozták, a milyenekben sohsem volt hiány magyar földön, a kik kritikai módszerektől függetlenül egyedül csak a képzelt etymologia fata morganáitól vezettetve, igyekeztek ad majorem gloriam patriae a magyar nemzet eredetét sorjában az ősi ázsiai művelődés minden székhelyével, Assyriával, Khínával, Indiával és a többi, egybekapcsolni.

Nagyon különbözött ettől a hivatásos orientalisták véleménye. A nyugati tudósok szűk köreiben, a kik magukat a buddhista tanulmányoknak szentelték, Csoma emlékét nagy tiszteletben tartották, mint az első európaiét, a ki rendszeres tudományos jártasságot szerzett a tibeti nyelvben és hozzáférhetővé tette annak kiterjedt irodalmát. Tibeti nyelvtanát és szótárát e nyelv standard tekintélyeinek ismerték el. De későbbi munkákból kiderült, hogy e tibeti egyházi irodalom legnagyobb része nem volt egyéb szanszkritból való fordításoknál és a mikor a további búvárlásnak sikerült hozzájutnia e buddhista szent szövegekhez sokkal régibb indiai alakjukban, a tibeti tanulmányok természetesen egyelőre háttérbe szorultak s velük az érdeklődés is e jelentős férfiu személye iránt, a ki azoknak a tudományoknak megalapítója volt. Így eshetett meg, hogy épen azok az európai tudósok, a kik közvetlenül felhasználták Csoma eredményeit, alig tudtak valamit a hősi erőfeszítésről és önfeláldozásról, a melylyel a nagy úttörő sikereit kivívta.

Duka munkájának különleges érdeme, hogy megmutatta, hogy a rajongó tudós, a kit a magyar népies hagyomány nem éppen indokolatlanul úgy örökített meg, a mint útrakelt egyedüli czélja a nemzet első bölcsőjének fölfedezésére — hogy ez a tudós magyar miképen lett Zanszkar és Calcutta remetéjévé s miképen merült bele teljes húsz esztendőn keresztül Tibet rejtélyes buddhista hitregéjének megvilágításába. Azokból az eredeti okmányokból, a melyeket Duka lankadatlan kutatása kiásott a bengáliai poros levéltárakból, és az akkoriban még élő kortársak visszaemlékezéseiből megértjük, hogy a látszólag

eltérő szerepek, a melyeket a magyar hazafias hit és a tiszta orientalista tudomány tulajdonít Csomának, mindegyike egyformán jogosult volt pályájának különböző időszakaiban.

A mikor Csoma, a szegény székely diák, a humanista tudományok tanulmányozásának szentelt küzdelmes ifju évek multával 1819-ben, harminczöt éves korában, elhagyja Nagyenyedet és elindul hosszú vándorútjára kelet felé, bevallott czélja volt: »a magyarok eredeti lakóhelyeinek felkutatása, történelmi adatok gyüjtése viselt dolgaikról és a különféle orientalista nyelvek és a mi nyelvünk között mutatkozó analogiák megfigyelése«. Csoma tehát maga világosan kimondja ázsiai utazásának főczélját 1832-ben a londoni osztrák követhez írt levelében.*)

A hogyan ezer küzdelem és nélkülözés között Törökországon Egyiptomon és Perzsián át Bukharába s onnan Kabulon át Lahoreba és Kasmirba küzdötte magát — olyan utat járva be, a melyet manapság is bajos elképzelnünk —

---

*) Ez a fontos levél csak Duka halála után került napvilágra, de teljesen egybevág az életrajzban kifejezésre jutó következtetésekkel. Az eredeti levélnek Csoma kezében maradt másolatát A. H. Wilson, a londoni királyi ázsiai társaság tiszteletbeli ügyésze találta meg 1909-ben, nagyatyjának, a híres orientalista Horace Hayman Wilsonnak hátrahagyott régi irásai között. Csoma adta volt át ezt a levelet Wilsonnak, a mikor Wilson Calcuttából Oxfordba indult. Nyilván az volt a czélja e másolatnak, hogy továbbíttassék, arra az esetre, ha a postán küldött első levél netán elkallódott volna.

A levél első példánya eljutott a követ kezébe, s az ő útján Pest-Pilis-Solt vármegyéhez, a melynek Csoma sietett megköszönni benne 300 arany forintnyi adományát. Az eredeti levélnek a megyei levéltárban nyomaveszett, de másolata, a melyet Wilson általam a Magyar Tud. Akadémiának ajándékozott, a Csoma-ereklyék közé helyeztetett.

Jellemző Csomára, hogy az adományt csak azzal a határozott fenntartással fogadta el, hogy jótékony czélra fordíthassa. Javasolta szanszkrit kéziratok vásárlását Magyarországon való szétosztásra, a végből, hogy idehaza az indiai nyelvek és emlékek tanulmányozására ösztönzést nyujtsanak, mert úgy képzelte, hogy ezek közel rokonságban vannak Magyarország multjával. A pénzt Csoma valami bankbukás következtében elvesztette. Az indiai kormány azonban előzékenyen helyrepótolta a veszteséget s ekkor Csoma ösztöndíj-alapítványképen régi iskolájának, a nagyenyedi collegiumnak adományozta.

ez valósággal regénybe illő cselekedet. De fájdalom, minden a mit valaha megtudhatunk róla, a helyek és időpontok puszta feljegyzésében merül ki. Ezek az adatok benne foglaltatnak Csomának az indiai kormányhoz intézett hivatalos jelentésében, a melyet a Kelet-Indiai Társaság területére érkezve, Szubathuból juttatott el oda 1824-ben. A jelentést Duka közzétette művében.

Kasmíri kedves alpesi tanyámról letekintve a másfélezer méterrel lejebb kanyargó Szind folyó zöldelő völgyére, mily gyakran ráterelődtek gondolataim a szegény magyar vándorra, a ki 1822-ben és a rákövetkező évben itt haladt el a Nyugati-Tibet főhelyére, Leh városába vivő útjában! Eredeti czélja az volt, hogy a Karakoram hágóin át Khínai-Turkesztánba hatoljon Közép-Ázsia legbensőbb medenczéibe, a hol úgy remélte, ráakad nemzete vándorlásának és azoknak a húnoknak nyomaira, a kikkel a székely néphitre tamaszkodva szerette összeköttetésbe hozni a magyarság eredetét. Az a határozott értesülés, hogy »a Jarkandba vivő út igen nehéz, költséges és veszélyes keresztény emberre«, Csomát Lehből visszatérésre kényszerítette. Így hiúsította meg a sors egy terv megvalósulását, a mely, úgy látszik, hivatva lett volna, hogy száz esztendővel megelőzze az én régészeti munkásságomat. Kétségtelen, hogy a mi a szegény magyar tudóst Scythia ultra Imaum-ba vonzotta, nem volt egyéb vakmerő reménységnél olyasvalamire, a mire nézve az ő idejében bajos lett volna még csak hozzávető alapra is találni. De nem gyakori jelenség-e a fölfedezések történetében, hogy a valóság egy álomnak köszönheti fölbukkanását?

Az idők nem értek még reá, hogy igazolják Csoma álmait és felderítse a mi emléket a Taklamakán és a körülötte eltemetett romvárosok rejtegetnek azokból a régmult korokból, a melyek tanúi voltak az indo-szkiták, húnok, hefthaliták, turkok és mongolok egymást követő vándorlásainak Közép-Ázsián keresztül nyugat felé. De a mint az szerencsére oly sokszor tapasztalható a rajongó odaadás vezérelte emberi törekvések során, a csalódás most is magában rejtette kárpótlását. Kasmír felé visszatérő útján, mintha csak meg lett volna írva, találkozott Moorcrofttal, a nagy brit utazóval, a ki akkor a Nyugati

Himálaja lánczain és Nyugati Tibet határvidékein igyekezett keresztül hatolni, a mely tájaknak ő volt első európai kutatója.

Nem beszélhetjük el ezen a helyen részletesen, miképen kötött barátságot Moorcroft a szegény Csomával, miképen látta őt el az eszközökkel, hogy megkezdhesse tibeti tanulmányait, az első európai tibeti nyelvkönyv, Giorgi *Alphabetum Tibetanum*-ja segítségével, majd pedig, fölismervén nyelvészeti tehetségét és a tudomány iránt való páratlan odaadását, miképen kötötte őt le, hogy folytassa tanúlmányait; a melyek igazi életfeladatává váltak aztán.

A Moorcroft pártfogása és tisztán látó állhatatos akaraterejének hatása alatt Ladákh-ban és Kasmírban töltött tiz hónap a magyarság őshazáinak álmodozó kutatóját átalakította azzá az igazi tibeti tudóssá, a ki kitartással és a philologiai mélyrehatolás ritka adományával két évnél rövidebb idő alatt úrrá lett egy nehéz nyelv minden bonyolultsága és egy titokzatos, idáig teljességgel ismeretlen irodalom rejtélyei fölött.

Moorcroft igazi rátermett kutató volt. Sokoldalú eredményeinek valódi becsét nem értékelték teljes mértékben kortársai, sőt azóta sem. Nagyságára részben homályt borított kegyetlen végzete, hogy két európai utitársával együtt rejtélyes módon méregnek vagy láznak áldozatul esett Bactria classicus földjén, Csomával való találkozása után két esztendővel. Moorcroft-nak nem akadt máig sem oly buzgó életrajz írója, mint Duka Tivadar. De bármily csábító is, nem foglalkozhatunk itt tovább Moorcroft életével. Be kell érnünk annyival, hogy Moorcroft ösztönszerűleg megérezte Csoma kivételes tehetségét és sajátságos lelki alkatát, a melynek elsősorban tulajdonítjuk azt, hogy ugyanaz a vándorló tudós, a ki megelőzőleg beérte vele, hogy átutazzék Közép-Ázsiának legbűvölőbb s akkor még valósággal ki nem kutatott részein a nélkül, hogy valamivel is járuljon e területek népeiről, földrajzáról és archaeologiájáról való tudásunkhoz — végül hozzáfogott ahhoz a munkához, a mely örök időkre emlékezetessé teendi nevét a keleti kutatások történetében.

Ünnepélyes szerződéssel kötötte le magát Csoma Moorcroftnak, a mely szerint Nyugati-Tibetben marad és folytatja Kasmírban megkezdett tibeti tanulmányait, mindaddig, a míg csak

az ország nyelvét meg nem tanulja és tökéletesen meg nem ismerkedik irodalmának tárgyával. Moorcroft a maga részéről gondoskodik az anyagiakról, továbbá a ladákhi helyi hatóságok nélkülözhetetlen támogatásáról és megigérteti saját kormányával, hogy Csomát ettől fogva pártfogásába veszi. Mellékes, de jellemző tény, hogy Moorcroft sohsem kért és kapott meghatalmazást kormányától ennek az egyességnek megkötésére. Bizonysága ez ismét annak, hogy az igazi kutató, miután sikerült előterjesztését elfogadtatni és abból kormány-»instructio« vált, föltétlenül ennek szenteli magát és nem törődik vele, hogy megbizatása reális érdekeit merre leli meg.

Duka érdeme, hogy egész valóságában elénk tárta, hogy a Csoma és az indiai kormány között ily módon Moorcroft útján létrejött szerződés mily loyalisan megtartatott mindkét oldalról. Szükségtelen ismételni itt a történetet, hogy Csoma, elhagyván pártfogóját Moorcroft-ot — hogy sohase lássa többé viszont, — Ladákhba ment s arra való tanítóra tévén szert, letelepedett a zanszkari zárdában. Ott a szegény szerzetesek rideg életében osztozva, tizenhat havi szakadatlan erőfeszítéssel megvetette alapját tibeti nyelvi és irodalmi ismereteinek. A kezdet e fárasztó ideje után 1824 végén megjelent a szubathui hegyi állomáson Kaszauli mellett. Moorcroft levele és az az odaadás a mivel Csoma egész lelkével a vállalt feladatnak szentelte magát, hamar biztosította számára a kormánytól azt a keveset, a mire munkája közben páratlanul szerény életmódja mellett szüksége volt.

Az a néhány év — 1830-ig — a melyet ily módon segélyeztetve egy bezarhi falu békés magányában szentelt búvárlatainak, talán legboldogabb időszaka volt életének. Egy szemtanu, dr. Gerard, a jeles nagy Himálaja-kutató írja róla, hogy »a legszűkösebb módon élt és irodalmi feladatain kívül semmi iránt nem árult el érdeklődést«.

Azután Calcuttába ment, a hol évekig tartó munkával — képzelt igéretét beváltandó a kormánynyal szemben — tibeti szótárát és nyelvtanát megírta és kinyomatta. Duka gondos búvárlatai élénk képet rajzolnak Csoma furcsa magányos életéről a Bengal Asiatic Society házának történelmi falai között, a hol mindenki becsülésétől körülvéve, de annyira

elvonultan töltötte napjait, hogy csupán az a nehány orientalista tudós — a minő Wilson és Prinsep — férhetett közelébe, a kikkel az időtájt az indiai főváros büszkélkedhetett.

Következetesen visszautasított minden abbeli kisérletet, hogy díjazását följebb emeljék havi 50 rupiánal (80 korona), sőt odáig ment, hogy ebből a szegényes osztályrészből még meg is takarított annyit, hogy szerény ösztöndíj-alapítványokat tegyen belőle távol hazájában.

Sok szó esett azokról a viszontagságokról, a melyeket Csoma átszenvedett tél idején a zanszkari kolostor czellájában. De alig hiszem, hogy Tibet keservesen fagyos, de egészséges éghajlata oly mértékben megpróbáltató lehetett volna Csoma szervezetére és szívós erejére, mint ez az önkénytes bebörtönözés annak a városnak párolgó forróságában, a melyet találóan neveztek el London trópusi külvárosának.

Hálával tartozunk Dukának, hogy napvilágra hozta, bárcsak töredékesen is, azokat a beszélgetéseket és feljegyzéseket, a melyek a mellett tanúskodnak, hogy Csoma komoly tibeti búvárlatai mellett sem tett le soha régi álmáról, hogy behatolhat Közép-Ázsia ama vidékeire, a hol — úgy remélte — felkutathatja a magyaroknak és a húnoknak, képzelt őseinknek nyomait. Nem kétséges, hogy a tibeti nyelv tökéletes ismerete és az a képessége, hogy hozzá volt törve a vándorszerzetes rideg életmódjához, nagyon megkönnyítette volna neki, hogy eljusson a tulajdonképeni Tibetbe és a rajta túl fekvő keletázsiai országokba, a minő például Mongolia, a hol a tibeti buddhizmus megvetette lábát.

Duka életrajz-irói buzgósága megőrizte számunkra tanúságát azoknak a furcsa etymologiai ábrándoknak, a melyeknek Csoma a tibeti tanulmányok komoly munkája mellett is oly szívesen adta át magát és a melyekkel, úgy hitte, kimutathatja a magyar és szanszkrit nyelv valami specziális rokonságát. Nem szabad túlszigoruan itélnünk ezekről a testetlen képzelgésekről. Az összehasonlító philologia, mint exact tudomány még meg sem született, a mikor Csoma útjára indult és elmerülve tibeti tanulmányaiba, aligha szerezhetett tudomást az egészséges nyelvészeti kutatás ama módszereiről, a melyek ekkoriban indultak lassú fejlődésnek Európában.

Csoma etymologiai játékainak példáit látva, a melyeket Duka Tivadar jegyzett föl az utókor számára, még hálát kell éreznünk a sors iránt, a mely Moorcroft-ot még jókor Csoma útjába vezérelte, hogy közbelépésével tudományos munkásságát a philologiai búvárkodás szűz területére terelje, a melyen maradandó sikereket arathatott.

Duka lelkes könyvében nyomon követjük a magányos tudóst, a mint ötvennyolcz éves korában elindul utolsó útjára Lhassza felé. A mikor a hosszú nélkülözésektől és a forróövi égalj behatásától elerőtlenedve 1842 áprilisában Darjeelingben lázas betegségének áldozatul esik: élete nagy műve már be volt fejezve. A Bengal Asiatic Society kegyeletes megemlékezéséből sírja fölé helyezett ékesszóló felirat szavaival: »Körösi Csoma Sándor a tibeti nyelv szótárában és nyelvtanában emelte magának a legszebb és legigazabb emléket«. De ez a jóleső meggyőződés nem tarthat vissza, hogy ne értsünk egyet Duka kedves föltevésével azokat a fölfedezéseket illetőleg, a melyek Csomára, az igazi úttörőre vártak Tibetben, ha a végzet megengedte volna, hogy eljusson Lhasszába és a rajta túl elterülő titokzatos középázsiai fennföldekre.

Duka Tivadar hőse utolsó napjainak megható ecsetelését azzal a kegyes reménységgel fejezi be, hogy »Körösi Csoma Sándor el nem múló emlékezetét állandó monumentum fogja megörökíteni«. Ez az óhaj sohsem szűnt meg őt ösztönözni élete végéig. Nem adatott meg neki, hogy megérje teljesülését. Bőkezű alapítványt tett Csoma emlékének ébrentartására a tudomány legelső hajlékában. Az ő igyekezetének köszönhető, hogy a Magyar Tudományos Akadémia lassanként birtokába jutott a Csoma-ereklyék — könyvek, levelek és egyéb hozzáférhető emlékek — legnagyobb részének. Az a nagy fali szekrény, a melyben ez a gyüjtemény őriztetik, szintén Duka ajándéka. Akadémiánk derüs olvasótermének ez az ékessége alkalmas serkentője lehet a könyvtár látogatóinak, hogy a tudományos búvárlat iránt való állhatatos odaadásban kövessék Csoma példáját.

De más rendelkezést is tett Duka, Csoma emlékének megörökítésére. A Magyar Tudományos Akadémiában alapítványt tett, hogy háromévenként, áprilisban, Csoma születésé-

nek és halálának hónapjában az Akadémia valamely tagja »Körösi Csoma előadást« tartson az orientalis tudományok köréből. Az előadások sorozata 1900 óta nemcsak Csoma emlékezetének, hanem a magyar tudományosságnak is tiszteletet szerzett.

Duka legelső és legfőbb vágya maradt mindvégig, hogy Csoma alakja méltó szoborműben örökíttessék meg az elkövetkezendő nemzedékek számára. Hűséges barátja, az Akadémia akkori főtitkára, mindent elkövetett a terv megvalósítása érdekében. De csak 1910-ben, Rust József bőkezüsége tette lehetővé, hogy az Akadémia nagy üléscsarnokában felállíthassa Csoma méltó márványszobrát és ennek bronz-másolatát a Bengal Asiatic Society-nak adományozhassa. Ez a szobor ott áll most abban a Park Street-beli nemes épületben, a hol Csoma élt és munkálkodott szigorú elzárkozottságban. Képmása odakerült tehát Calcutta ama többi jeleseinek szoborgyüjteményébe, a kik írásaikkal vagy személyes kitünőségükkel e tiszteletreméltó régi társaság fényét emelték.

A szerencsés sors megadta Duka Tivadarnak, hogy szép kort érjen teljes szellemi és testi erejében, övezve a boldogság minden derüjétől. Szólottam már hasznos és sokoldalú tevékenységéről, a melyet tapasztalataival és képességeivel kifejtenie adatott londoni visszavonultságának három évtizedében. Élete e korszakának verőfényességét teljessé tették gyakori látogatásai szülőhazájában. Sok jó barátja volt idehaza és semmi sem tette boldogabbá, mint ha őket londoni vendégszerető házában fogadhatta. 1892-ben az a különös öröm és kitüntetés érte, hogy vendégeül láthatta, hosszabb londoni tartózkodásra, egykori nagy főnökét, Görgey tábornokot.

Duka sohasem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy Magyarországot felkeresse, ha ezzel a közügynek használhatott, vagy kegyeletes megemlékezésnek áldozhatott. 1885-ben a Budapesten ülésező nemzetközi orvosi congressuson elnöke volt a forróövi betegségekkel foglalkozó osztálynak, annak az osztálynak, a melynek elnöki székébe nem választhattak volna odavalóbb magyar kartársat. 1890-ben a British and Foreign Bible Society — a brit és idegen bibliatársulat — képviseletében járt magyar földön, (a mely társulatnak lelkes híve volt),

Károli Gáspár a nagy magyar bibliafordító halála 300. évfordulójának megünneplése alkalmából.

Két ízben is — 1892-ben és 1899-ben — hazajött Budapestre, hogy emlékbeszédet mondjon az Akadémia elhunyt kültagjai, Radzsá Radzsendralála Mitra és Arthur Grote felett, a kik személyes barátjai voltak Indiában és Sir Thomas Spencer Wells angol orvos felett.

Jól esik följegyeznem, hogy Dukának a magyar érdekek iránt való meg nem szünő odaadása külső elismerésekben is méltón részesült. A lovagias király, a ki ellen ifju korában oly derekasan harczolt, 1883-ban a Vaskoronarend lovagjává avatta. 1899-ben a budapesti egyetem a bölcsészettudományok tiszteletbeli doktori czímével ruházta fel. A rákövetkező évben pedig tiszteleti tagja lett a magyar Akadémiának.

Ekkor zajlottak a búr háború eseményei. Dukát, mint második hazájának hü fiát és királynőjének loyalis szolgáját élénken foglalkoztatták mind az első idők aggodalmai, mind a végső szerencsés kifejlés és az azt követő kiegyezés nemes munkája. Sok keserüséget okozott neki, a mikor tapasztalta, hogy az a heves britellenes izgatás, a mely akkor végigsöpört a continensen, a magyar sajtó nagyobb részét is hatalmába ejtette, nemkülönben azokat a néposztályokat, a melyek ujságjaikra esküsznek. A magyar lapokba irt leveleivel derekasan küzdött a rágalmak esztelen áradata ellen s fájdalmalmas csalódással töltötte el, hogy oly ritkán találkozott előítéletektől ment meghallgattatásra.

De szomoruságára bőséges kárpótlást lelt abban a magas kitüntetésben, a mit ifjabb fia, Albert szerzett meg bátorságával ama háború egyik legdiadalmasabb ütközetében. Az ifju Duka mint katonaorvos kapitányi rangban a lovasított gyalogság harmadik contingenséhez került, ahhoz a csapathoz, a melyet az ausztráliai Queensland küldött Dél-Afrikába. Egyetlen orvosa volt a főleg gyarmatosokból álló kis csapatnak az Elands River Camp ostromában és sikeres védelmében augusztus 4-étől 16-áig folytatott harczok napjaiban. A bátorság és kitartás, a melylyel ezek a derék harczosok, alig háromszázan, megbénítva az óriási kísérőszállítmány felügyeletével, tartották magukat, eleinte minden védő fedezet

nélkül, a híres De la Rey vezérlete alatt álló tízszerte nagyobb búr haderővel szemben: a hősiesség oly példáját tárja elénk, a melyet sem az egyik, sem a másik félen nem multak felül a háború egész folyamán.

Az ellenség az ostrom első napján valami másfélezer ágyugolyót zudított rá táborukra, súlyos veszteségeket okozva. Ebben a sűrű tűzben Duka Albert kapitány tábori kórházát, a három mentőkocsit, nem fedezte egyéb, mint a ládákból és hasonlókból hirtelenjében két oldalról »fölépített« egy méternél alig magasabb torlasz. E mögött a nyomoruságos »fal« mögött, csodálatos idegerővel és ügyességgel végezte az orvos súlyos munkáját, a melyről fogalmat adhat, ha elgondoljuk, hogy az egész csapatnak negyedrésze megsebesült.

Tizenkét napon át alig enyhülő és sohasem szünetelő ágyú- és puskatűzben folytatta Duka ezt a csodálatraméltó hősi munkáját. Maga is megsebesült s bár szerencsére sebe nem volt veszélyes, végül mégis harczképtelenné vált.

Megérdemelt hírneve szerterepült a brit földeken s a méltó elismerés sem késett soká: a Distinguished Service Order, a legmagasabb kitüntetések egyike, a melyet brit katonatiszt kaphat a harczmezőn. Duka Albert kapitány méltó fia lett atyjának s a magyar érzés büszke lehetett azokra a méltatásokra, a melyek megörökítették öt világrészben az Eland River megvédésének történetét, s a melyekben Duka részben való magyar származása kiemeltetett.

A büszke elégtételérzeten felül, a mi az apa lelkét e hősi magatartás hírére eltölthette, életének végső éveit bearanyozta az öröm, hogy vitéz katonafiát viszontláthatta. Duka Albert kapitányt feleségének elvesztése és szülei iránt érzett szeretete haza vonzotta. Odahagyta ausztráliai orvosi gyakorlatát és kis fiával együtt visszatért a szülei házhoz. Az öreg Duka Tivadar jó egészségben és teljes szellemi frisseségben ünnepelhette meg aranylakodalmát és születése nyolczvanadik fordulóját. De légzési nehézségek nem sok idővel később arra bírták, hogy egészségesebb levegőjű helyre vonuljon. 1906-ban nevern-square-i vendégszerető házát, a hol barátai mindig oly szíves fogadtatásban részesültek, feloszlatta és Bournemouth verőfényes, fenyvesborította partjain új otthont alapított.

Ott a derült ég alatt, szeme előtt a fenséges tenger partjával, buja örökzöld növényzet lágy színeivel körülvéve töltötte élete utolsó két évét derüben és békében. Levelei, amelyek ezidőben is követtek engem messze-messze a középázsiai sivatagokba, semmi jelét nem árulták el annak, hogy élete meleg napja hirtelen leáldozóban van. De 1908 márcziusában írt utolsó levelem már nem érhette el őt. Május 5-én, 1908-ban, elhunyt fájdalom nélkül, csaknem minden megelőző betegség nélkül. E sorok írása közben szemem előtt van egy nappal korábban öcscséhez Magyarországba küldött levele, tele szerető aggodalommal mások egészsége és boldogságáért. Ez a szeretet kitöltötte egész életét és áthidalt minden időt és távolságot.

Életét nemes odaadás és meleg rokonérzés hatotta át. Szerencsés sorsa megengedte neki, hogy két országnak szentelhesse élete munkáját s mindkettőben méltó elismerés jutalmazza. Egy nemes férfiu emlékezetének tett kegyeletes szolgálatai megóvják az övét az elfeledtetés minden veszedelmétől. De csak azok, a kik ismerték őt életében, azok érthetik meg, hogy az egyéni érték és szerénység mily szép példája ez az élet és mily sokszorosan reászolgált, hogy fennmaradjon hálás emlékezete.

Camp Mohand Marg, Kasmír, 1913 július 18.

VI. kötet.	VII.	Pauer János l. tagról. Dr. *Czobor Béla* l. tagtól	1	kor.	20 fill.
	VIII.	Heer Oszvald külső tagról. *Klein Gyula* l. tagtól	—	»	80 »
	IX.	Balogh Kálmán r. tagról. *Högyes Endre* r. tagtól	1	»	20 »
	X.	Pott Frigyes Ágoston k. tagról. *Pecz Vilmos* l. tagtól	—	»	40 »
	XI.	Danielik János t. tagról. *Szvorényi József* t. tagtól	—	»	60 »
	XII.	Apáthy István r. tagról. *Matlekovics Sándor* l. tagtól	—	»	60 »
	XIII.	Römer F. Flóris r. tagról. *Hampel J.* l. tagtól	1	»	20 »
	XIV.	Zsigmondy Vilmos l. tagról. *Péch Antal* l. tagtól	—	»	50 »
	XV.	Rónay János Jáczint r. tagról. *Pór Antal* l. tagtól	—	»	60 »
VII. kötet.	I.	Pesty Frigyes r. tagról. *Ortvay Tivadar* l. tagtól	—	»	80 »
	II.	Gorové István t. tagról. *György Endre* l. tagtól	—	»	40 »
	III.	Beöthy Leó l. tagról. *György Endre* l. tagtól	—	»	40 »
	IV.	Jendrássik Jenő r. tagról. *Klug Nándor* l. tagtól	—	»	60 »
	V.	Rádzsa Rádzsendralála Mitra k. t.-ról. *Duka Tivadar* l. tagtól	—	»	80 »
	VI.	Kacskovics Lajos l. tagról. *Nagy Iván* r. tagtól	—	»	20 »
	VII.	Ballagi Mór r. tagról. *Imre Sándor* r. tagtól	1	»	— »
	VIII.	Lenhossék József r. tagról. *Mihalkovics Géza* r. tagtól	—	»	90 »
	IX.	Haán Lajos l. tagról. *Zsilinszky Mihály* l. tagtól	—	»	60 »
	X.	Keleti Károly r. tagról. *Jekelfalussy József* l. tagtól	—	»	60 »
VIII. kötet.	I.	Szücs István lev. tagról. *Ballagi Géza* l. tagtól	—	»	60 »
	II.	Renan mint orientalista. *Goldziher Ignácz* r. tagtól	2	»	— »
	III.	Pančić József külső tagról. *Kanitz Ágost* l. tagtól	—	»	80 »
	IV.	Báró Kemény Gábor t. tagról. *György Endre* l. tagtól	—	»	60 »
	V.	Wenzel Gusztáv r. tagról. *Vécsey Tamás* r. tagtól	1	»	50 »
	VI.	Sir Richard Owen k. tagról. *Margó Tivadar* t. tagtól	1	»	— »
	VII.	Vajkay Károly l. tagról. *Tóth Lőrincz* r. tagtól	—	»	60 »
	VIII.	Grünwald Béla l. tagról. *Láng Lajos* r. tagtól	—	»	60 »
	IX.	Deák Farkas r. tagról. Báró *Radvánszky Béla* t. tagtól	—	»	30 »
	X.	Szabó Károly r. tagról. *Szilágyi Sándor* r. tagtól	—	»	30 »
	XI.	Markusovszky Lajos t. tagról. *Högyes Endre* r. tagtól	—	»	60 »
	XII.	Roscher Vilmos k. tagról. *Kautz Gyula* r. tagtól	1	»	50 »
IX. kötet.	I.	Cantù Caesar k. tagról. *Óváry Lipót* l. tagtól	—	»	60 »
	II.	Dankó József lev. tagról. *Pór Antal* r. tagtól	—	»	60 »
	III.	Nagy Imre r. tagról. *Fejérpataky László* r. tagtól	—	»	50 »
	IV.	Ludwig K. F. V. k. tagról. *Klug Nándor* r. tagtól	—	»	60 »
	V.	Kronecker Lipót k. tagról. *Rados Gusztáv* l. tagtól	—	»	30 »
	VI.	Margó Tivadar t. tagról. *Entz Géza* r. tagtól	—	»	60 »
	VII.	Gneist Rudolf k. tagról. *Concha Győző* l. tagtól	—	»	80 »
	VIII.	Du Bois-Reymond E. k. tagról. *Thanhoffer L.* r. tagtól	—	»	60 »
	IX.	Xántus János l. tagról. *Mocsáry Sándor* l. tagtól	—	»	60 »
	X.	Hazslinszky Frigyes r. tagról. *Mágócsy-Dietz S.* l. tagtól	—	»	80 »
	XI.	Finály Henrik l. tagról. *Márki Sándor* l. tagtól	1	»	20 »
	XII.	Török József és Antal Géza tagokról. *Högyes Endre* r. tagtól	—	»	60 »
X. kötet.	I.	Spencer Wells k. tagról. *Duka Tivadar* l. tagtól	—	»	30 »
	II.	Szathmáry György l. tagról. *Zsilinszky Mihály* r. tagtól	—	»	60 »
	III.	Gladstone W. E. k. tagról. *György Endre* l. tagtól	—	»	60 »
	IV.	Ábel Jenő l. tagról. *Hegedüs István* l. tagtól	—	»	60 »
	V.	Horvát Boldizsár t. tagról. *Tóth Lőrincz* r. tagtól	1	»	— »
	VI.	Nagy Iván r. tagról. *Márki Sándor* l. tagtól	—	»	40 »
	VII.	Mihalkovics Géza r. tagról. *Thanhoffer Lajos* r. tagtól	—	»	50 »
	III.	Pasteur Lajos k. tagról. *Högyes Endre* r. tagtól	1	»	— »
	IX.	Capasso Bertalan k. tagról. *Óváry Lipót* l. tagtól	—	»	30 »
	X.	Jurányi Lajos r. tagról. *Mágócsy-Dietz Sándor* l. tagtól	1	»	— »
	XI.	Bunsen Róbert k. tagról. *Than Károly* r. tagtól	1	»	— »
	XII.	Gr. Andrássy Manó l. tagról. *Br. Radvánszky Béla* t. tagtól	—	»	30 »
XI. kötet.	I.	Domanovszky Endre l. tagról. *Alexander Bernát* l. tagtól	—	»	30 »
	II.	Hauer Ferencz k. tagról. *Böckh János* l. tagtól	1	»	20 »
	III.	Télfy Iván l. tagról. *Pecz Vilmos* l. tagtól	—	»	80 »
	IV.	Szilágyi Sándor r. tagról. *Fraknói Vilmos* r. tagtól	2	»	— »
	V	Laufenauer Károly l. tagról. *Kétly Károly* l. tagtól	—	»	30 »

XI. kötet.	VI. Arneth Alfréd k. tagról. *Károlyi Árpád* r. tagtól	— kor.	40 fill.
	VII. Hollósy Jusztinián l. tagról *Fehér Ipoly* t. tagtól	— »	40 »
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. *Vargha Gyula* l. tagtól	— »	40 »
	IX. Fodor József r. tagról. *Hőgyes Endre* r. tagtól	— »	20 »
	X. Horvát Árpád l. tagról. *Károlyi Árpád* r. tagtól	— »	40 »
	XI. Halász Ignácz l. tagról. *Szilasi Móricz* l. tagtól	— »	40 »
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról, *Vécsey Tamás* r. tagtól	1 »	— »
XII. kötet.	I. Taine Hippolyt k. tagról. *Alexander Bernát* l. tagtól	— »	60 »
	II. Heller Ágost r. tagról. *Fröhlich Izidor* r. tagtól	— »	60 »
	III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. *Békefi Remig* l. tagtól	— »	60 »
	IV. Plósz Pál l. tagról. *Lengyel Béla* r. tagtól	— »	30 »
	V. B. Balássy Ferencz l. tagról. *Szentkláray Jenő* l. tagtól	— »	80 »
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról. *Kövesligethy Radó* l. tagtól	— »	60 »
	VII. Krones Ferencz k. tagról. *Wertheimer Ede* l. tagtól	— »	30 »
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. *Wosinsky Mór* l. tagtól	— »	30 »
	IX. Torma Károly r. tagról. *Téglás Gábor* l. tagtól	— »	60 »
	X. Czobor Béla r. tagról. *Békefi Remig* l. tagtól	— »	80 »
	XI. Ráth Zoltán l. tagról. *Vargha Gyula* l. tagtól	— »	60 »
	XII. Szigeti József l. tagról. *Berczik Árpád* l. tagtól	— »	45 »
XIII. kötet.	I. Mátyás Flórián r. tagról. *Békefi Remig* l. tagtól	— »	40 »
	II. Pulszky Ágost l. tagról. *Concha Győző* r. tagtól	— »	80 »
	III. Staub Móricz l. tagról. *Mágócsy-Dietz S.* l. tagtól	— »	80 »
	IV. Gróf Kuun Géza tiszt. és ig. tagról. *Goldziher I.* r. tagtól.	— »	60 »
	V. Br. Radvánszky Béla t. és ig. tagról. *Zsilinszky M.* r. tagtól.	— »	60 »
	VI. Fayer László lev. tagról. *Balogh Jenő* lev. tagtól	1 »	— »
	VII. Hoffmann Pál r. tagról. *Vécsey Tamás* r. tagtól	— »	30 »
	VIII. Wosinsky Mór l. tagról. *Ortvay Tivadar* r. tagtól	1 »	— »
	IX. Reclus Élisée k. tagról. *Lóczy Lajos* r. tagtól	— »	80 »
	X. Csaplár Benedek l. tagról. *Ortvay Tivadar* r. tagtól	1 »	20 »
	XI. Schmidt Sándor l. tagról. *Schafarzik Ferencz* l. tagtól	— »	60 »
	XII. Hegedüs Sándor r. tagról. *Nagy Ferencz* r. tagtól	— »	80 »
XIV. kötet.	I. Bubics Zsigmond t. tagról. *Ortvay Tivadar* r. tagtól	1 »	20 »
	II. Sir William Thomson, lord Kelvin k. tagról. *Fröhlich Izidor* r. tagtól	1 »	— »
	III. Falk Miksa l. tagról. *Gaal Jenő* r. tagtól	— »	40 »
	IV. Vadnai Károly r. tagról. *Berczik Árpád* r. tagtól	— »	40 »
	V. Széchy Károly l. tagról. *Dézsi Lajos* l. tagtól	— »	60 »
	VI. Boissier Gaston k. tagról. *Csengeri János* l. tagtól	— »	60 »
	VII. De Goeje M. és Barbier de Meynard k. tagokról. *Goldziher Ignácz* r. tagtól	— »	60 »
	VIII. Brusa Emil k. tagról. *Balogh Jenő* l. tagtól	— »	60 »
	IX. Hőgyes Endre r. tagról. *Tangl Ferencz* l. tagtól	— »	60 »
	X. Lipthay Sándor r. tagról. *Kherndl Antal* r. tagtól	— »	60 »
	XI. Schenek István l. tagról. *Kosutány Tamás* l. tagtól	— »	30 »
	XII. Kőváry László l. tagról. *Márki Sándor* l. tagtól	1 »	— »
XV. kötet.	I. Moissan Henrik k. tagról. *Lengyel Béla* r. tagtól	— »	40 »
	II. Krumbacher Károly k. tagról. *Pecz Vilmos* r. tagtól	1 »	20 »
	III. Gothard Jenő l. tagról. *Konkoly Miklós* t. tagtól	— »	40 »
	IV. Knauz Nándor r. tagról. *Kollányi Ferencz* l. tagtól	2 »	— »
	V. Kautz Gyula ig. és r. tagról. *Földes Béla* r. tagtól	1 »	— »
	VI. Malagola Károly k. tagról. *Óváry Lipót* l. tagtól	— »	20 »
	VII. Misteli Ferencz k. tagról. *Simonyi Zsigmond* r. tagtól	— »	80 »
	VIII. Szarvas Gábor r. tagról. *Simonyi Zsigmond* r. tagtól	— »	60 »
	IX. Huber Alfonz k. tagról. *Károlyi Árpád* r. tagtól	— »	80 »
	X. Bartal Antal r. tagról. *Gyomlay Gyula* l. tagtól	1 »	— »
XVI. kötet.	I. Than Károly másodelnökről. *Ilosvai Lajos* r. tagtól	— »	80 »
	II. Zeller Eduárd k. tagról. *Hornyánszky Gyula* l. tagtól	1 »	50 »
	III. Berthelot Marcellin k. tagról. *Ilosvai Lajos* r. tagtól	1 »	— »
	IV. Pauler Gyula r. tagról. *Károlyi Árpád* r. tagtól	1 »	— »
	V. Pór Antal r. tagról. *Karácsonyi János* r. tagtól	— »	50 »
	VI. B. Eötvös József elnökről. *Kozma Andor* l. tagtól	— »	30 »
	VII. Hampel József r. tagról. *Ortvay Tivadar* r. tagtól	1 »	40 »

21176. — Budapest, az Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-t. könyvnyomdája.